

Lukemalla pragmatisteja enemmän luulee vähemmän

Osmo Kivinen

Olemme J.P. Roosin kanssa keskustelleet itsemme tilanteeseen, jossa Roosin sanoja lainatakseni kummatkin ottavat evoluutio-
teorian vakavasti, mutta muuten varsinaista yhteisymmärrystä ei näytä syntyvän (Roos 2003, Roos & Rotkirch 2003a, 2003b). Roos edustaa tätä nykyä jonkinlaista terveen järjen realismia ja itse otan mieluusti ajatuksilleni vauhtia klassikkopragmatisti John Deweyn ja neopragmatisti Richard Rortyn kirjoituksista. Vaikka Roos tunnustaa tuntevansa Rortya vain kuulopuheista, katsoo hän silti asiakseen julistaa Rortyn ajatukset heppoisiksi, paikoin suorastaan naurettaviksi.

Yksi Roosin päivittelyn aihe on se, miksi *Totuus, kieli ja käytäntö* kirjassamme (Kivinen & Risteli 2000) ei lainkaan viitata Rortysta kriittisesti kirjoittaneeseen Susan Haackiin. Tämä kun Roosin mukaan on osoittanut, että "Rorty ei voi olla pragmatismen perillinen tai uskollinen pragmatismen periaatteille, vaan että hän on pikemminkin ottanut itselleen pragmatismen manttelin syistä, joita Pierre Bourdieu on teoksissaan analysoinut, siis pyrkimyksissään luoda itselleen tieteellisen kentän pääomaa."

Pragmatismen perillisistä puhuttaessa on hyvä muistaa, ettei klassikoiden C. S. Peirce, William James ja John Dewey oppejakaan kovin monet yksimielisyyden aiheet yhdistä. Mitä taas Rortyyn tulee, häntä ei Peirce paljon puhuttele, kuten ei myöskään William James. Sen sijaan Dewey on Rortylle monin tavoin tärkeä. Mutta kuten *Totuus*-kirjassa totesimme, esimerkiksi paljon keskustellussa esseessään "Dewey between Hegel and Darwin" Rorty (1998) kehittää eräänlaisen hypoteettisen Deweyn, jolle hän muotoilee muutaman originaaliakin käyttökelpoisemman ajatuksen. Pragmatismen moniaineksiseen perintöön tutustumiseen ei ensisijaisesti tarvita Susan Haackia sen paremmin kuin muitakaan niistä tuhansista kirjoittajista, jotka ovat Rortyn tekstejä joko hyväksyvästi tai paheksuvasti kommentoineet. Riittää kun lukee itse pragmatisteja.

*

Roosin mielestä Rorty ei voi olla vakavasti otettava pragmatismen perillinen siksikään, että on pragmatismia kehitellessään tullut hankkineeksi melko lailla akateemista pääomaa. Luullakseni Rorty, kuten Pierre Bourdieukin omalla kentällään, on tätä nykyä alansa luetuimpia ja siteeratuimpia kirjoittajia maailmassa. Mutta ei kai se Rortyn teksteistä epäilyttäviä tee, että poikkeuksellisen monet ihmiset eri puolilla maailmaa niitä lukevat ja niistä keskustelevat. Jos kysymys onkin yksinkertaisesti vain siitä, että Rortyn selkeästi ajatellut kirjoitukset kiinnostavat ihmisiä, koska ne antavat lukijalleen hyviä välineitä pohtia kriittisesti vaikkapa tiedonhankinnan peruskysymyksiä.

J.P. Roosin terveen järjen realismi oikeuttaa hänet paljastamaan kirjoittamastani jotakin sellaista, jota en muka ole itse tiennyt tai huomannut, kun olen tekstejäni laatinut. Roos ei myöskään hellitä uskottelemasta, että olisin jonkin yhteiskuntatieteellisen standardimallin kannattaja. Kaikkinainen näyttö kuitenkin puuttuu; koskaan en ole esittänyt mitään niin kummallista kuin että "kaikki oleellinen syntyy erilaisissa kielipeleissä...", ei edes kykymme havainnoida oman ruumiimme tiloja ole muuta kuin oppimista käyttämään asianmukaisia termejä asianmukaisissa yhteyksissä", kuten Roos väittää.

Roos lukee löperösti tai kirjoittaa tarkoitushakuisesti. Hänen tarkoittamassaan kohdassa lukee näet sanatarkasti seuraavasti:

"Esimerkiksi se, että ihmiset ovat tietoisia joistakin psykologisista tiloistaan, ei ole sen kummempaa kuin se, että he kykenevät raporttoimaan vaikkapa oman kehonsa tiloista, kuten siitä, että jaloissa veri kiertää huonosti tai että ruumiin lämpö on noussut. Tällaiset raportoinnit ovat tulosta siitä, että ihmiset ovat oppineet käyttämään asianmukaisia termejä asianmukaisissa yhteyksissään. Kyky raportoida on osoitus kyvystä oppia käyttämään kieltä. Se ei ole osoitus kielestä riippumattoman tietoisuuden olemassaolosta." (Kivinen 2003, 49-50)

Kirjoitin siis raportoinnista, joka on kielellistä toimintaa, mutta en sanaakaan kyvystä havainnoida. Vitsinäkin täysin käsittämätön on Roosin kysymys siitä, ”minkä sopimuksen mukaan Kivinen toimii kun hän vahingossa panee kätensä vaikkapa kuumalle levyllä”. Koko sopimusjargoni on jäänyt minulle aina vieraaksi enkä tiedä montaa muuta asiaa viime aikojen kirjoituksissani niin paljon tähdentäneeni kuin sitä, että valtaosa ihmisen toiminnasta on Gilbert Rylen termiä lainatakseni ’knowing how’ -tyyppistä osaamista, jossa ei kielellisellä toiminnalla ole aktuaalista roolia. Vedän käteni pois kuumalta levyltä, siinä kaikki. Teen sen luontumusten (*habit*) varassa eikä itse teolla ole tietenkään yhteyttä kieleen. Siihenkään Roosin väitteeseen en yhdy, että ”ajattelu ja tietoisuus ovat eri asioita”. Miten esimerkiksi tieteellinen ajattelu, josta oli puhe, onnistuisi tietoisuudesta riippumatta? Millä muulla tavalla voi täsmällisesti ajatella kuin käyttämällä kieltä muodossa tai toisessa?

Mieli ja tietoisuus ovat toki hankalia metaforia, mutta jos niitä tarvitaan, kummallekin voisi varata hieman eri käyttötarkoitukset. Ihmisiin on heidän aikaisemman toimintansa seurauksina ruumiillistunut mitä moninaisimpia valmiuksia ja taipumuksia (dispositioita), joista jotkut aina tilanteen mukaan aktualisoituvat toiminnassa tarvittavina luontumuksina. Murto-osa tarkoituksenmukaisen toiminnan mahdollistavasta mielestä on kulloinkin tietoista. Kun sanomme, että jotain ”tuli mieleen”, tarkoitamme usein paremminkin sitä, että jokin miellelyhtymä ikään kuin siirtyi ”mielestä” kielellisen tietoisuuden piiriin. Mieli ei tyhjene kieleen, mutta kieli on ratkaisevasti mukana siinä, miten mieli syntyy yhteisön jäsenten toiminnassa. Mutta, kuten Dewey (1983: 25) aina muistaa tähdentää, kaiken takana on toiminta: ”The act must come from before the thought, and a habit before an ability to evoke the thought at will. Ordinary psychology reverses the actual state of affairs.”

*

Deweyn ja Rortyn yhteisenä lähtökohdانا on darwinilainen käsitys ihmisistä, jotka eläinten lailla tekevät parhaansa tullakseen toimeen ympäristössään. Sanatkin ovat työkaluja joille ihmiset yrittävät tarvittaessa tulla toimeen ympäristönsä, muiden ihmisten ja itsensä kanssa. Sanat eivät esitä tai heijasta maailmaa, vaan ovat sellaisen kausaalisen verkoston solmukohta joka yhdistää organismin ja ympäristön.

C.S. Peirce määritteli uskomuksen toimintatapana (*a belief is a habit of action*) ja Deweyn mukaan käsite tarkoittaa operaatiojoukkoa. Deweyläisittäin tieteelliset operaatiot koskevat relaatioita ja tieteellinen ajattelu on yhteyksien etsimistä. Kun tätä taustaa vasten yritin saada Roosin kirjoituksista selville, mitä hän yhteiskunnallisilla faktoilla tarkoittaa, jäin vain kysymään: millä muullakaan keinolla Roosin ”realistisista” lähtökohdista ponnistava tutkija poimii yhteiskunnalliset faktat tietämyksensä kohteeksi kuin kuvaamalla ne joillakin käsitteillä tai symboleilla keskinäissuhteissaan, siis aivan kuten Rorty sanoo.

Siitä, miten yhteiskunnalliset faktat tutkimuksessa muotoutuvat, olemme esimerkiksi Ottar Hellevikin (2002) kanssa keskustelleet *Acta Sociologica*ssa (Kivinen, Ahola & Hedman 2001 ja Kivinen, Hedman & Ahola 2002) selvitellessämme yhteiskunnallisen tasa- ja eriarvoisuuden yhtä variaatiota (koulutusmahdollisuuksien eriarvoisuutta) yliopistokontekstissa. Tasa- ja eriarvoa koskevissa tutkimuksissa ei ole tarjolla terveen järjen realismin mukaisia faktoja yhteiskunnasta valmiiksi poimittavaksi, vaan kaikki käsiteltävät asiat on operationalisoitava erilaiksi tutkimusoperaatioiksi, tässä tapauksessa yliopisto-opiskelijoita ja heidän vanhempiaan koskeviksi tilastollisiksi analyyseiksi. Tämän tyyppisissä asetelmissä evoluutioteoria ei paljon auta, vaan tutkijat joutuvat väistämättä, pahaa sanaa käyttäkseni, operoimaan erilaisilla konstruktiolla.

Mitä tulee koulutuksen kentän tasa- ja eriarvokysymyksiin, niin niistähän, kuten Roos hyvin tietää, eri maiden ahmavaarat puhuvat synnynnäisten lahjakkuuserojen nimissä. Äkkiväärimmät kannat lähtevät siitä, että perimä selittää koulutussaavutusten erot. Itse ajattelen, että kaikilla ihmisillä on syntymästään lähtien valtaisa potentiaali erilaista lahjakkuutta eikä kukaan ehdi elinaikanaan ammentaa omaansa tyhjiin. Se, kenelle jää eniten lahjoja käyttämättä, on niin sanoakseni puhtaasti akateeminen kysymys; mutta se, miten ihmiset pystyvät potentiaalejaan hyödyntämään, riippuu niistä olosuhteista, missä itse kukin heistä elää ja toimii, siis yhteiskunnallisista tekijöistä. Tässä Durkheimin maksiimia soveltaen yhteiskunnallista on edelleenkin selitettävä yhteiskunnallisella.

*

Tutkimuksissa ratkotaan tutkimusongelmia ja raportoidaan tulokset ja menettelytavat tiedeyh-

teisön arvioitavaksi. Tieteellisissä keskusteluissa tiedeyhteisön jäsenet oikeuttavat, jos oikeuttavat, tutkimustulokset. Avainsana on siis oikeuttaminen, josta Rorty puhuu. Pragmatistisesti ajatellen pyrkimys päästä muiden kanssa yksimielisyyteen siitä, mihin uskoa, ei toimintana eroa pyrkimyksestä saavuttaa todet uskomukset. Siitä olemme J.P. Roosin kanssa yhtä mieltä, että avoin keskustelu on korvaamattoman tärkeätä, puuttuu vain yksimielisyys siitä, minkä kielipelin säännöillä keskustelisimme.

Jos Roosin väite, että edustan rortylaista maailmannäkemyistä tarkoittaa poliittisia kannanottoja, se tuskin pitää paikkaansa. Mutta jos maailmannäkemys on yhtä kuin käsitys siitä, että meidän itse kunkin ulkopuolella on maailma, jota mielentilamme eivät juuri hetkauta ja jonka kanssa olemme toimiessamme kausaalisessa yhteydessä, niin jaan Rortyn maailmannäkemys. Edelleenkin en vain ymmärrä, mitä vikaa siinä on.

KIRJALLISUUTTA

Dewey, John 1983 (1922) [MW 14]: *Human Nature and Conduct. The Middle Works of John Dewey, 1899–1924. Volume 14.* Edited by Jo Ann Boydston. Carbondale: Southern Illinois University Press

Hellevik, Ottar (2002): *Inequality Versus Association in Educational Attainment Research:*

Comment on Kivinen, Ahola and Hedman. Acta Sociologica 45 (2), 151-158.

Kivinen, Osmo (2003): "Yhteiskuntatieteilijät evoluutioteorian asialla". *Tieteessä tapahtuu* 3/2003, 48-50.

Kivinen, Osmo & Ristelä, Pekka (2000): *Totuus kieli ja käytäntö. Pragmatistisia näkökulmia toimintaan ja osaamiseen.* WSOY, Helsinki.

Kivinen, Osmo; Ahola, Sakari & Hedman, Juha (2001): *Expanding Education and Improving Odds? Participation in Higher Education in Finland in the 1980s and 1990s.* *Acta Sociologica* 44 (2), 171-181.

Kivinen, Osmo; Hedman, Juha & Ahola, Sakari (2002): *Changes in Differences in Participation in Expanding Higher Education: Reply to Hellevik.* *Acta Sociologica* 45 (2), 159-162.

Rorty, Richard (1998): *Truth and Progress. Philosophical Papers, Volume 3.* Cambridge University Press, Cambridge.

Roos, J.P. (2003): "Kielipelit ja ihmisluento Kivisen mukaan". *Tieteessä tapahtuu* 4/2003, 49-51.

Roos, J.P. & Rotkirch, Anna (2003a): "Habituksen paluu? Evoluutioteorian huomioimisesta sosiologian ihmisenäkemyksessä (osa 1)". *Tieteessä tapahtuu* 1/2003, 33-41.

Roos, J.P. & Rotkirch, Anna (2003b): "Habituksen paluu? Evoluutioteorian huomioimisesta sosiologian ihmisenäkemyksessä (osa 2)". *Tieteessä tapahtuu* 2/2003, 33-37.

Kirjoittaja toimii professorina ja johtajana Turun yliopiston Koulutus sosiologian tutkimuskeskuksessa.